

Ilma Rakusa
MORJE MODRO MOJE
Spominski utrinki

prevedli Amalija Maček in Breda Rajar

*Prevajalki se prisrčno zahvaljujeta avtorici Ilmi Rakusi za
vso požrtvovalno pomoč pri prevodu*

Antropološki zemljepis

Človek je na meji z morjem,
je dežela, tuja vsem,
v njem so reke in so gôre,
ljudstva hrumé v njem,
v njem živali so in rude,
mesta v njem goré,
a ko v neko točko zre,
utone za vselej.
Človek je na meji z morjem,
a ne ves in ne vselej –
um se zgane, voda zraste,
temna voda se udre.

Jelena Švarc*

$\frac{6}{7}$

*La vie est unique, mais les paroles d'avant la mémoire
font ce qu'on en dit.*

Jacques Roubaud, *Autobiografija*

* Prevod Drago Bajt.

Kdo je bil oče?

Ko je umrl, ni zapustil ničesar osebnega. Nobenih pisem, nobenih rokopisnih beležk, ničesar. Na njegovi pisalni mizi je ležal avtomobilski ključ s srebrnikom Marije Terezije, v predalih bančni izpiski, zavarovalne police, vse pa je bilo skrbno urejeno. Nobenih neplačanih računov. Vse je bilo transparentno, razumljivo in korektno. Majhne in velike številke. Abstraktno veselje. Rožnate, limonino rumene in mišje sive kartonaste mape, brez madežev in zavihkov, brez vonja. Poskrbel je, da smo bili preskrbljeni, še dolga leta.

Tako nesebičen je bil.

Povonjala sem njegova oblačila. Tiho so visela v omari. Kolone oblek ob kolonah številke. Rahlo oguljeni rokav puloverja mi je bil v tolažbo, pod njim pa so ležali usnjeni copati. Skoraj zasmilili so se mi. Bili so povsem nevedni. In tako vdani. Pred molččim tropom kravat sem se obrnila.

Hotel je. Želel je zapisati nekatere stvari iz svojega življenja, ker sem ga prosila, da to stori. Za zanamce, sem rekla, za nas, sem rekla. Tako dolgo je premišljeval o tem, da je bilo prepozno: padel je s stola in obležal. Ne da bi spravil na papir eno samo vrstico.

Zunaj je zelo decembrsko, z golih dreves kaplja razmočeni sneg. Vsaka veja je ostro zarisana, vrt vse svetlejši. Tudi preteklost se je razjasnila. Oskubljena do kosti mi ponuja spomine, butarico leskovih vej, z nekaj plamenečimi listi.

Kadar je oče poslušal glasbo, je nagnil glavo postrani kot ptič. Sedel je v modrem, jaz v bež naslanjaču. Nisva se pogovarjala, saj sva bila zatopljena v Brucknerjevo *Sedmo*

simfonijo. Včasih si je nekoliko podprl glavo, kakor da mu je postala pretežka. Le on sam je poznal tok svojih misli. Tok, ki je prihajal od daleč in je vodil kdo ve kam. Še najbolje se je ujel z glasbo, ne da bi izdal svoje izvire.

Oče je bil molčeč, po drugi strani pa tudi ni bil molčeč. Odkrit in skrivnosten obenem. Bil je velikodušen, nadpovprečno pogumen, prav nič nečimern, stanoviten kot drevo. Majhen mož nežnih udov, ki mu je humor šaljivo sijal iz oči. Vsakršen patos mu je bil tuj. Enako tuj kot pompoznost katoliške Cerkve. Osvobajali sta ga glasba in narava.

Včasih sem si z njim delila prostor. Takrat sva tako složno molčala, da se je najino dihanje spojilo. Med Brucknerjevo *Sedmo* ali na sprehodu po kostanjevem gozdu. Z nikomer drugim nisem prenesla molka, saj se je razglasil ali me spravljal v zadrego. Z očetom pa je bil molk prostrana, zgovorna tišina.

Hodila sva. Iz Bonda v Castasego, po rimski cesti. Prod nama je škrtal pod podplati, iz krošenj je bilo slišati ptice. Neukročeno zelenje v vseh odtenkih. Med njim pa modrina skalnih skladov, obraščenih z mahom. Hodila sva zdržema, ne da bi spregovorila eno samo besedo. Na gozdni jasi sva se ustavila. Pokazale so se gore, nazobčano obzorje v ožarjeni svetlobi. Nato naju je spet objel gozd. Tam so rasle visoke jelke in le posamični kostanji, pot pa se je vzpenjala. Še vedno sva hodila zdržema, kakor skozi hladen predor. Dišalo je po smoli. Nenadoma sem ga ogovorila. Povej, oče, kako je bilo takrat. Kar tako, sredi gozda, brez priprav. Ni bil videti presenečen. Sredi vsakdanjika je bil čas skopo odmerjen in v navzočnosti tretjih oseb nisem hotela zastavljati vprašanj. Zdaj pa je bilo vse mirno, čeprav sva bila zadihana.

Si res že v šolskem glasilu pisal levičarske prispevke?

To sem štel za svojo dolžnost.

Je bilo to leta 1933 v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev možno, ne da bi dobil ukor?

Moj oče, ki me je podpiral, vendar kot gimnazijski profesor v Mariboru ni smel zastopati skrajnih stališč, me je opozoril na vsa morebitna tveganja. Vzel sem jih v zakup.

Ti ni grozilo, da bi te izključili iz šole?

Če bi bil še bolj dejaven, morda.

Torej si maturiral in odšel v Ljubljano?

V Ljubljani sem študiral kemijo in študij leta 1940 zaključil pri profesorju Samcu, ki je mojo diplomsko nalogo objavil pri založbi De Gruyter v Berlinu. Takoj sem prejel ponudbo, da se kot asistent zaposlim na Tehnični univerzi v Zagrebu, in sicer pri Vladimirju Prelogu, poznejšem Nobelovem nagrajencu. Če bi sprejel, bi se kmalu znašel v krempljih ustašev, medtem ko se je Prelog umaknil v Švico. Še dobro, da sem odšel v Budimpešto.

Kaj pa si počel v Budimpešti?

Pri podjetju Dreher/Hagenauer sem razvil postopek, s katerim lahko iz kvasa dobimo vitamine.

Zanimivo.

Podjetje je postalo vojaški obrat. Nato sem spoznal Emila Wolfa. Naročil mi je določene raziskave in mi tako pomagal shajati. V tistem času sem spoznal tudi Srba Jovanovića.

To ime si nekoč že omenil.

Jovanović je bil v dobrih odnosih z vplivnim Moldoványjem in je na Švicarskem predstavništvu zastopal interese jugoslovanskih državljanov. Dobil sem švicarsko dovolilnico. K Jovanoviću sem napotil nekaj judovskih sonarodnjakov. Z ladjami jih je skrivaj prepeljal po Donavi v Jugoslavijo in jih tako rešil.

Ti pa nisi bil v nevarnosti?

Tega ne bi mogel reči. Ko sem že prijateljeval s tvojo mamo, so me prijeli Horthyjevi privrženci in me za en teden internirali v taborišče Čakovec. Mislili so, da imam orožje in stike s protitovskimi partizanskimi skupinami iz Murske Sobotice. Jovanović oziroma Moldoványi sta dosegla, da so me izpustili.

Kdaj pa si odšel k mami v Rimaszombat?

Devetnajstotriinštiridesetega. S seboj sem imel švicarsko dovolilnico. Nemci so jo spoštovali. Ko sem se nekoč peljal nazaj v Budimpešto, so mi povedali, da so me iskali pripadniki madžarske nacionalistične stranke. Svoj dokončani doktorat sem pred tem zaupal nekemu Farkasu, da ga shrani. Pozneje ga je objavil pod svojim imenom. Hišo, v kateri so se nahajale moje stvari, so kmalu zatem bombardirali. Iz ruševin sem potegnil nekaj knjig in fotografij. To je vse.

Glavno, da si ostal živ.

Živ, čeprav brez doktorata.

Kaj pa Rimaszombat?

Bojna črta je potekala po sredi mesta. Nemci so uničili vodovodno napeljavo. Sredi obstreljevanja sem odšel po vodo. Ko so prišli Rusi, so najprej zahtevali ure – »Davaj časi!« – in alkohol. Popili so celo špirit iz lekarnarskih steklenih posod, v katerih so bili shranjeni zarodki.

Kaj pa potem?

Potem je bilo vojne konec. Ti si se rodila. Čez eno leto smo se preselili v Budimpešto.

Ti ni bilo žal?

Ne. Spoznal sem Misija. Misi je bil izjemno inteligenčen, vendar naporen. Kot častnik britanske tajne službe se je v Egiptu boril proti Rommlu in bil hudo ranjen v ramo, ki ga je venomer bolela. Prepričal me je, naj podprem Tita.

Pozneje sva v Trstu ustanovila podjetje Interexport. Leta 1951 sva sedež preselila v Zürich.

Misija se spominjam. Hud melanholik. Ali si ni v Londonu vzel življenja?

Drži. Njegova žena ga je preživela za dvajset let. Duševno je bila bolj robustna.

Zakaj pa prav Zürich?

Jaz sem hotel v Švico. Vendar Švica ni hotela nas. Sedeli smo na pripravljenih kovčkih, da odidemo v London, ko nam je v zadnjem hipu vendarle uspelo.

Si imel pa srečo.

Tega ne zanikam.

Kaj pa Tito?

Nekaj časa sem delal na jugoslovanskem konzularnem predstavništvu. Nato pa sem začel dvomiti o Titovi politiki. Nisem mogel ne hotel podpirati tega režima. Odrekel sem se mu. Za kazen sem dobil izkaznico, da sem človek brez domovine.

Ne sklepaš kompromisov, vem, da ne.

Kompromisi bi me ubili.

Medtem ko je izrekel ta stavek, so se mu oči drzno zalesketale, njegov glas pa je mladostno zazvenel.

Ničkolikokrat si ubežal smrti, sem rekla.

Težki časi so bili, je dejal zamišljeno ponosen.

Ozrla sem se proti njemu. Pravzaprav sem se spoštljivo ozrla navzgor proti njemu. Povsem upravičeno.

Vedno znova: kako bi potekalo naše življenje, če ... Če na križišču zaviješ levo, te ujame čarovnica; če zaviješ na desno, prispeš do morja, kjer te čaka barka.

Ne pritožujem se. Oče, ki se nikoli in nikdar ni pritoževal, mi je to brez besed izbil iz glave. Le zastavljam vprašanja, in to hitreje, kakor lahko nanje odgovorjam. Pol

življenja za železno zaveso – le kako bi me to spremenilo? Kapuco na glavo in gremo. V londonski vrstni hišici brez samovarja, s pisalnim strojem znamke Remington, tudi to bi bila ena izmed možnosti. Že ni moglo biti tako.

Kako pa je dejansko moralo biti?

Pot naju je vodila iz gozda, spremenila se je v stezo, ki se je v širokih zavojih vila v dolino. Strma travna pobočja z majhnimi stajami, pred katerimi so se pasle koze. Globoko spodaj so se lesketale sljudaste strehe Castasegne. Nekaj je pozvanjalo, v daljavi je žuborel potok, vzdolž katerega je tekla meja.

Sedaj sva hodila drug za drugim. Oče si je nadel čepico, včasih je z roko pokazal na kakšno žival ali rastlino, včasih pa se je začudeno ustavil. Vse svoje življenje se je znal čuditi. Čuditi tudi temu, da je pri osemdesetih hodil po gorskih pobočjih.

Štirje od njegovih študijskih kolegov so umrli v Mauthausnu. Dva sta sedela na Golem otoku. Za nekatere ni vedel, kam jih je zanesla pot. Misi je svoje življenje končal sam. Kdor pa je preživel, bodisi v Budimpešti ali Ljubljani, je komajda nosil breme spomina.

Tudi očeta je težilo. V redno ponavljajočih se sanjah so ga mučili strahovi. Mama je pripovedovala: Sredi noči plane kvišku in obsedi ves zadihan in prepoten. Pomirja ga, če ga primem za roko.

Krave so se pasle na položnem travniku nad Mairo, ki je spenjena tekla dalje proti Italiji. Vračala sva se molče, otovorjena z mislimi.

Čez tri leta in pol je umrl. Njegova bolezen, ki je bila statistično redka in se je pojavljala skorajda le na Japonskem, se je imenovala Rosai-Dorfman-disease.

Vznikajo podobe in prizori: kako je vsak dan za dve uri izginil za časopis, nedostopen, zaprt vase, vendar na svoj način odprt za svet. Kako je tožil, da ga boli srce, v svoji otroški predstavi pa sem srce umestila nekam poleg spolovil. Kako je nosil otroka: iz hiše v avto, iz avta v hišo, ves ta ciganski cirkus. Kako me je prek sobe neizprosno popravljal, kadar sem igrala klavir: Narobe, in kako so mi ti medklici segli vse do kostnega mozga v prstih. Kako je strokovno dekantiral svojega bordojca. In pri telefoniranju takoj prešel na bistvo, nobenega čvekanja. Ti me imaš od vseh najlepše rada, je nekoč dejal. Najlepše, ne najbolj. To sem obdržala zase.

Naj rečem, da je bil pragmatičen? Verjel je, da obstajajo rešitve, zato jih je iskal. Spoštljivo se je v velikem loku ognil meglenim čustvenim območjem, ki so se odmikala racionalnemu pristopu. Pogovarjala sva se o tem in onem, pogosto o politiki, toda le redko o čustvih. Glede tega je bil sramežljiv, nekoliko nemočen in nebogljen. Izmaknil se je. Kar pa še ne pomeni, da ni občutil, kaj se s teboj dogaja. Morda se je bal lastne občutljivosti, in svoje ranljivosti.

Ni bil človek, ki bi okleval ali bil neodločen. Ko je v vasi zagledal avto s slovenskimi registrskimi tablicami in je ta po petih dneh in osupljivem neurju še kar stal na svojem mestu, je vedel, da se je gornikom nekaj pripetilo. Obvestil je reševalno službo. Helikopterji so toliko časa preletavali Piz Badile, dokler niso v zloglasni severni steni opazili rdečega znaka življenja: nekdo je mahal z zastavico ali ruto. Reševalna akcija je bila zapletena, toda uspešna: slovenski par gornikov, ki ju je presenetil sneg in mraz, tako da sta morala tri dni bivakirati v steni, je utrpel ozeblino, vendar preživel. V časopisih se je tudi oče pojavljal kot junak, vendar se mu to ni zdelo pomembno. Z mladima Slovencema pa so bili odslej prijatelji in to je bilo vse, kar je

nekaj štelo. In to, da sta se pozneje še vrnila, da bi osvojila sam vrh te težavne, čudovite gore.

Sneg zapade, se stopi, ponovno zapade, na vse brez razlike. Pobeli leseno ograjo, travnik. Svet pa je tako tihoten, kakor da bi bil nanj nameščen dušilec zvokov.

Kako je bilo takrat. Nepričakovano je zazvonil telefon. Oče je rekel le: Nekdo nas je po krivem naznanil. Ta Kurzmeyer, ta stari nacist pod nami, je policiji javil, da smo sumljivi. Da nas obiskujejo nekakšni Jugoslovani. Komunistična zarota itn. Še nikoli nisem videla očeta bolj razjarjenega. V potu svojega obraza najdeš kotiček v demokratični Švici, uspe ti, da stanuješ na Zürichbergu, potem pa tole. V bloku, leta 1960. Od samega ogorčenja je čez noč kupil majhno enodružinsko hišo, čeprav je njen nakup zdaleč presegal naše finančne zmožnosti. Zato, da bi imeli mir pred ovaduškimi sosedi. Da bi lahko živeli dostojno življenje.

Sicer pa nismo imeli česa skrivati: Vzhod je bil naša prtljaga. Vključno s poreklom, otroštvom, vonji in debelimi slivami. Z rjavim premogom, strahovi, parnimi lokomotivami in zaporednimi pobegi. Prihajali smo od TAM in nikdar nismo pretrgali vezi. Ne z vinogradi med Podgorci in Jeruzalemom ne s prijatelji ob Dravi in Muri, pa tudi ne z griči okrog Rimaszombata, ki se je zdaj uradno imenoval Rimavská Sobota. Režimi so bili eno, topografije pa nekaj drugega. Jeziki, jedi, geste. Čustvene abecede. Oče je vse življenje računal v slovenščini. Verjetno so tudi njegovi samogovori potekali v slovenščini.

Premalo vem o njem.

V mladih letih je igral čelo.

Rad je jedel kuhano govedino, palačinke s skuto, regratovo solato s krompirjem in bučnim oljem, svežo jadransko orado. Vino ni smelo manjkati. Po jedi pa zobotrebec.

Načela? Ja. Dogme? Nobenih. Raje je imel Seneco kot Biblijo. Najraje pa je imel glasbo, to najbolj lebdečo izmed vseh umetnosti.

V ribi rojen. Nežen, neulovljiv.

II

Vse do Vilne

Linija materinih sorodnikov po strani njene matere sega vse do poljske Litve. Kontratovicsi so se nekoč imenovali Kondratowicz. Eden izmed jih je bil zaradi hrabrosti v bitki ob Uti povišan v plemiški stan. (Družinski dokument kaže grb s poljskim pripisom: »Kondratowicz, herbu Syrokomla, Sebestyan, wslawił się z odwagi w bitwie pod Utą.«) Sorodni družinski veji je pripadal pesnik Władisław Kondratowicz-Syrokomla, rojen 1823 v Smolhovu, umrl 1862 v Vilni, poznoromantični domoljubni poet, ki je Poljski v svojih delih napovedoval srečnejšo usodo. V cerkvi Sv. Janeza v Vilni sem odkrila njegovo spominsko ploščo. Pokopan pa je na pokopališču Rasos.

Vilna, Vilnius, s svojimi uličicami in hribi, s svojimi devetindevetdesetimi cerkvami in litovsko-poljsko-rusko-judovsko raznolikostjo. Le nekaj korakov od Čudodelne Matere Božje (»Matka Boska Ostrabramska«) zaviješ v drevored, ki vodi do ruskega ženskega samostana. Redovnice drgnejo pod, molijo in spet drgnejo. Tu se je čas ustavil. Kakor da bi se umaknil na notranje dvorišče, medtem ko ptice žvrgolijo in na klopcah dremajo ovele ženice. In komaj si v živahnem starem mestnem jedru prepričan, da si spet v sedanjosti, ponovno padeš v naslednjo časovno luknjo. Vrata, prehod, in že stojiš na trgu, ki spominja na dvorišče, na pol je zastavljen z letvami in kosovnimi odpadki, na tvoji levi pa se pod nebo vzpenja božji hram, cerkev uniatov. Previdno vstopiš. Med ogrođjem in orodjem uzreš lesk ikonostasov, prostor preveva vonj po za-tohlem, nikjer ni žive duše. Kakor da bi šlo za skladišče kulis, zanemarjen gledališki depo. Za obnovitvena dela

očitno primanjkuje denarja. Peščica grško-pravoslavnih je revna.

V getu le še nekaj redkih hebrejskih napisov. Medtem ko spominske table beležijo same tragedije: uničene hiše in sinagoge, deportirani ali ustreljeni ljudje. Stavbe, ki so še ostale, so butično ozaljšali. Eden izmed najdražjih hotelov v mestu se bohota prav v getu. Govorim o letu 2004. Ob sobotnem bogoslužju v edini »delujoči« sinagogi slišim skoraj izključno ruščino; rabin je Američan in jo govori z močnim naglasom. Nekdanji Jeruzalem Vzhoda je svojega vrhovnega vodjo pripeljal iz Brooklyna, tako velika in skrivnostna so stranpota Gospodova.

Izberem eno od ulic na griču, ki se strmo vzpenja, obdajajo pa jo nizke lesene hišice. V času Władysława Kondratowicza je bila gotovo podobna. Tu majhen vrt pred vhodom, tam drevo. Le po grobih cestnih tlakovcih drdrazo avtomobili. Nenadoma, za nekim ovinkom, je mesta konec in začne se gozd. Gost mešani gozd se vije prek več gričevnatih slemen. V njegovi mračni sredici, v Paneriaiu, ležijo posmrtni ostanki sedemdeset tisoč Judov, ki so jih tam ustrelili med julijem 1941 in julijem 1944.

Prvič sem v Vilno prišla ob koncu šestdesetih let, ko je bila glavno mesto Litovske socialistične sovjetske republike. Prispela sem z nočnim vlakom iz Leningrada. Bilo je zgodaj in nisem imela prenočišča. Vsi poskusi, da bi našla kakšno sobo, so se izjalovili, dokler me ni neka prijazna receptorka prijela za roko in mi prepustila podstrešne sobice. To je bilo dobro znamenje. Tudi pozneje so z menoj lepo ravnali. Neki študent me je popeljal v srce starega mesta, kjer najožje in najbolj zavite uličice tvorijo obrečno mrežo. In že sem na nevpadljivi svetlo sivi stavbi odkrila spominsko ploščo svojega pesnika.

Petintrideset let pozneje železniške postaje skorajda ne prepoznam. Velika dvorana je obnovljena, okenca predstavljena in posodobljena. Še dobro se spominjam, kje sem takrat stala v vrsti, da sem kupila vozovnico za Rigo, za nočni vlak, ki je bil tujcem prepovedan, ker je vozil čez vojaška in druga zaprta območja. Toda tam ni več nobenega okenca. Le še tirnice zunaj so si podobne.

Pokažite mi reko Uto.

Pokažite mi kraje, kjer je deloval moj pradedek kot finančni častnik. Na različnih koncih Madžarske, ki je tedaj obsegala tudi Sedmograško, dele Slovaške in Zakarpattja ter spadala k cesarsko-kraljevi monarhiji. Vse te reke in meje. Vsa ta mesta z novimi imeni in hibridnimi identitetami. Vse te premene režimov, vojne, opustošenja in preganjanja. Veter zgodovine.

Praded je bil poročen z Moravko in je imel štiri otroke, dva sinova in dve hčerki. Starejši je začel študirati medicino, nato so ga vpoklicali v vojsko, padel je v rusko ujetništvo in ostal v Sovjetski zvezi. Poročil se je z Rusinjo. Starše je prosil, naj mu priskrbijo ponarejeno zdravniško spričevalo, čemur so se uprli. Nato se je za njim izgubila vsaka sled. Mlajši sin, Elemér, je pri komaj dvajsetih padel na galicijski vzhodni fronti. »Še sem živ,« je pisalo v njegovem poslednjem pismu. Kmalu za tem so prejeli obvestilo o njegovi smrti. Hčerki, ki so ju ločila samo tri leta, sta bili pravi zaveznici. Hodili sta na gimnazijo v Ungvárju (danes Užhorodu) in sta vse življenje ostali neločljivi. Starejša, Jolán, je postala učiteljica, mlajša, moja babica, pa se je poročila s Károlyem Sichertom, ki se mu je kot siroti uspelo povzpeti vse do direktorja tovarne pločevink v Rimaszombatu. Jolán je vzela k sebi. Jolán je bila samska, globoko verna in strašljiva kot kakšna sova. Vso svojo

nežnost je namenjala svoji nečakinji (moji mami) in njeni hčerki (meni). Resnega obraza je potiskala otroški voziček ter dovolila, da so jo vsi tiranizirali in izkoriščali. Na obrazu ji je pisalo, da se je pripravljena žrtvovati. Dokler se ni nekega dne v začetku šestdesetih let mrtva zgrudila. Hitra srčna smrt.

Moja babica se je preselila k hčerki v Švico, vendar se je še kar naprej pogovarjala s svojo sestro. Tiho, medtem ko je listala stara pisma in albume. Ah, to bi bilo pa Jolán všeč, sem prebrala z njenih ustnic. Bila je sramežljiva, decentno elegantna, z izbranim okusom za lepe vzorce in materiale. To je podedovala po svojem očetu, finančnem častniku, ki je zbiral najrazličnejše dragocene predmete: cigaretne škatlice in ustnike, šatulje, škarje, naočnike; iz biserne matice, srebra in jantarja. Babica je bila mahnjena na pasove in ročno izdelane čevlje iz najfinejšega usnja. Na starost jih je le še redko nosila. Vsa posest je bila mrtva, materialni dokaz zastarane zbirateljske strasti. Konzervirana preteklost. (Konzerviranje je imela v krvi; kot velemeščanska tovarnarjeva soproga je stole v salonu prekrivala z belimi zaščitnimi pregrinjali, razen kadar je imela obiske.)

Spominjam se: melanholičnega, nad izrazitim nosom nekoliko preozko strnjenege sivorjavega para oči.

Spominjam se: glave, ki se sklanja nad šivanje ali čisto majhen molitvenik.

Spominjam se: ozkih dlani, ki potrpežljivo drsijo po predalih, ko vedno znova pregleduje in ureja pisma, lističe in drobnarije, ki jih je rešila iz starih časov, kakor da bi ji ti predmeti zagotavljali obstoj.

Spominjam se: njene počasne, previdne hoje, njenege krhkega, skoraj jokavega glasu, ki se nikdar ni mogel upreti glasu moje matere.

Spominjam se: njenih gibkih zob, ki so pozobali še zadnji košček mesa s piščančje perutničke ali vratu.

Spominjam se: njene ganljive varčnosti, zaradi katere je obrnila vsak cent, kar je jezilo mojega očeta. Njen stavek Nočem-vam-biti-v-breme ga je, velikodušnega, kot je bil, še posebej razburil.

Spominjam se: volnenih oranžnorjavo črtastih copat s kovinsko zaponko (češkoslovaška izdelava), v katerih je pred smrtjo drsala po hiši, zlomljena, bleda ženska.

Spominjam se: kako toži zaradi napihnenosti in kislega refluksa, signalov svoje bolezni.

Spominjam se: njenih tankih, srebrnobelih las, ki so bili speti v majhen vozle; njenih kot pri Budi dolgih ušesnih mečic z drobnim uhanom.

Spominjam se: njene miline, ki je bila v pravem nasprotju z jezavostjo njene hčerke. Mislim, da je pogosto jokala. Iz obžalovanja, od nemoči.

Družina Kontratovicsev je številna. Neki babičin bratranec, Ireneus, je bil uniatski škof v Užhorodu. Ne vem, kako je preстал represivne sovjetske čase. Vem le, da so me ikonostasi od nekdanj magično privlačili, kakor tudi počasnji, monotoni rituali grških in ruskih bogoslužij.

V Užhorodu še danes živi Ernest Kontratovics, krajinar, večkrat odlikovan kot »zaslužni ukrajinski umetnik«. Griči, polja in gozdovi Zakarpatja pri njem zažarijo v živih barvah, vaški prizori so pravljичno idilični kot Ganguinov Tahiti. Pri triindevetdesetih letih ga še vedno vleče ven v naravo. Morda bi mi on lahko povedal, kaj je to najožja domovina.

Najini poti se nikdar nista križali. Nekoč, dolgo tega, sem se z nočnim vlakom peljala iz Kijeva v Budimpešto. V jutranji zarji sem skozi okno videla: na vsaki vzpetini

je stala lesena cerkvica. V Užhorodu nisem izstopila. Na obmejni postaji Čop so dolgo prestavljali vlake, nato pa sem se prek prostrane ravnice odpeljala proti jugozahodu, do madžarske prestolnice.

Vzhod Evrope, čez katerega se pne mreža družinske zgodovine, sem prepotovala po dolgem in počez, predvsem po tirih. Srhljivost in privlačnost železniških postaj: železniških postaj rumenkaste barve Marije Terezije, umazanorjavih železniških postaj, oguljenih, propadlih postaj s stebri ali brez, s smrdljivo krčmo ali preprostim točilnim pultom, s posušenimi krvomočnicami in hišico postajenačelnika, z mrtvimi tiri v provincialni žalobnosti. Nekje se zasliši zvonček, dvigne se roka, ki pomaha, in vlak se počasi pomakne naprej. Okenska stekla so umazana, kupeje preveva mrzel dim. Brliva luč se prižiga in ugaša, kakor se ji nepredvidljivo zahoče. Zunaj mimo bežijo polja, pašniki s suhimi belimi kravami. Osamljen pes šepa iz vasi. Ko se vlak nenadoma ustavi, se na peronu pojavi gruča ciganskih otrok, ki glasno krilijo z rokami, v obraze pa so rjavi kot zemlja in nasmejani. Še preden jim pomaham v pozdrav, nas ujame slovo. Pot gre dalje in dalje, v taktu tirnic. In za čuda ta »dalje,« kadar sam sebi ni dovolj, ne želi prispeti, temveč se mi zdi kot niz vedno novih slovesov. Kmetica z vedrom vode, do kolen pogreznjena v zelenje gredice – in že je mimo. Mali konjiček s plešočo grivo – mimo. Zvonik z veliko čelado – mimo. Vitki steber dima iz dimnika poševno stoječe lesene kočice – mimo. Mimo je mladi par, ki je z roko v roki stal pred zapornico in složno čakal. Mimo je jezero, ki se je zalesketalo sredi brezovega gozdička, mimo. Gledam, berem napise v madžarščini, slovaščini, litovščini, tudi sprevodniki zamenjajo jezik. Ko sem se nagledala in naslišala vsega, se prepustim snu.

Zanesljivo me nosi skozi prostore in čase, topel zapredek, iz katerega se naposled ponovno skobacam. V Kovnem, Košicah ali Pécsu, po ostrem brlizgu, ki me izstreli v zaspano sedanjost.

Kaj iščem?